

БЕЛАРУСКІЯ ЧУКОЎСКІЯ І КАРНЕЙ ЧУКОЎСКІ НА БЕЛАРУСІ

Агульнавядома, што кожная нацыянальная літаратура пачынаецца і вымяраецца літаратурай дзіцячай. Так, яшчэ на пачатку мінулага стагоддзя нашанівец В.Ластоўскі ў артыкуле «Дзіцячы слоўнік» прыводзіць лінгвістычныя назіранні-прыклады дзіцячай словатворчасці. Як пачынальнікі беларускай асветніцкай справы, Цётка, В.Ластоўскі і Якуб Колас не толькі стварылі першыя беларускія падручнікі, але і заклалі асновы новай беларускай асветнай методыкі (дарэчы, так актуальнай сёння). Менавіта нашаніўскія творцы як праніклівыя псіхолагі, чуйныя эстэты абуджалі ў дзяцей пачуццё хараства і нацыянальнай свядомасці, прывівалі ідэі гуманізму, сапраўднага, а не кананізаванага патрыятызму. Яны – класікі – шчыра дбалі пра тое, каб засеяць «наш палетак» адборным зернем – зернем Добра, Мудрасці, Спагады. Думаецца, пасеяныя зярняты далі прыгожыя, плённыя ўсходы.

Сучасная беларуская дзіцячая літаратура сапраўды шматгранная, нават поліфанічная (калі параўнаем сённяшнюю беларускую дзіцячую літаратуру, беларускую літаратуру для дзяцей і дзіцячую літаратуру на Беларусі /беларуска- і пераважна рускамоўную/).

Развіццё чытання і інфармацыйнай культуры асобы – важная задача беларускага грамадства, бо па шматлікіх прычынах сёння ўвогуле чытанне (а дзіцячае – у першую чаргу) губляе сваю вагомасць. *“Перспективы развития страны во многом связаны с состоянием чтения детей и подростков. Поэтому назрела острая необходимость принятия мер на государственном уровне в поддержку детского чтения. Важным при этом является чётко сформулированная в виде планов и программ государственная политика”* [1, с. 4], – канстатуецца ў выданні НББ, дзе прадстаўлены вынікі першага за дваццаць гадоў рэспубліканскага навуковага даследавання дзіцячага чытання (2009-10гг.). Выяўляючы прыярытэты і матывы дзіцячага чытання, у вышэйзгаданым выданні заўважаны наступныя назіранні:

► у першую дзесятку самых папулярных прачытаных кніг (“для душы”) для малодшага школьнага ўзросту ўвайшлі кнігі класікаў рускай і замежнай літаратуры (Э.Успенскага, М.Носава, А.Ліндгрэн і інш.), а таксама народныя казкі; для сярэдняга школьнага ўзросту – гэта Дж. Роўлінг (серыя кніг пра Гарры Потэра), раманы для дзяўчынак і нават Коласава “Новая зямля” (1,8% рэспандэнтаў) [1, с. 20];

► доля твораў беларускіх аўтараў у рэпертуары чытання падлеткаў – 6,8 %, пры гэтым увогуле не звяртаюцца да твораў беларускай літаратуры ў вольны час – 37% апытаных, а 66% прызналіся, што чытаюць творы беларускай літаратуры толькі для падрыхтоўкі да ўрокаў [1, с. 23];

► з 450 пазіцый любімых кніг і твораў дзяцей малодшага школьнага ўзросту названы толькі 13 пазіцый беларускамоўных твораў (“Вясёлая азбука”, “Я тут жыву” У.Ліпскага, “Палескія

рабінзоны”, “ТВТ” Маўра, “Міколка-паравоз” М.Лынькова, “Вавёрчына хатка” М.Пазнякова, творы беларускага фальклору ($\approx 0,3\% - 0,1\%$) [1, с.112-123];

З 701 пазіцыі любімых кніг і твораў дзяцей сярэдняга школьнага ўзросту названы толькі 7 пазіцый беларускамоўных кніг (“Новая зямля” Я.Коласа, творы І.Шамякіна, Р.Барадуліна, В.Быкава, або без канкрэтыкі: “*кнігі на беларускай мове*”, “*кнігі беларускіх класікаў*” ($\approx 1,85\% - 0,2\%$) [1, с. 124-142];

► сярод кніг, якія не чыталі, але хочуць прачытаць падлеткі – гэта творы Р.Барадуліна, У.Арлова, У.Караткевіча, Р.Баравіковай, Я.Маўра, Я.Коласа (≈ 10 пазіцый з 243) [1, с. 143-149];

► любімыя аўтары падлеткаў – гэта А.Пушкін (38,7%), М.Лермантаў (11,6%), Л.Талстой (8,3%), Э.Успенскі (4,1%) і інш, а пасля Я.Колас і Я.Купала ($\approx 3,4\%$, пазіцыя № 14,15), В.Быкаў ($\approx 1,7\%$, пазіцыя № 24), І.Мележ ($\approx 0,4\%$, пазіцыя № 80), Р.Барадулін ($\approx 0,2\%$, пазіцыя № 119), Р.Баравікова ($\approx 0,1\%$, пазіцыя № 172) [1, с. 150-155];

Відавочна, вышэйзгаданае – з’ява масавага чытання, скрозь прызму меркавання дзяцей і падлеткаў (з пэўнай доляй адноснасці, не без уздзеяння сям’і, настаўнікаў, бібліятэкараў). Прыведзеныя факты далёка несучасныя, што, безумоўна, тлумачыцца найперш панаваннем рускай мовы ў беларускіх сем’ях (і ў стасунках, і ў чытанні) ва ўмовах білінгвізму, а таксама незайздроснай “раскруткай”-прапагандай беларускай кнігі. Скажам, усімі вядомаму “Гарры Потэру” – які ў пяцёрцы любімых кніг і герояў – спрыяла надзвычайная піяр-кампанія (экранізацыя, камп’ютэрныя гульні, цацкі-прататыпы і г.д.). Ці не пагражае гэта беларускай дзіцячай кнізе апынуцца на задворках? ШТО могуць прапанаваць сёння беларускія Чукоўскія, апынуўшыся ва ўмовах жорсткага рынку?

Папулярызацыя лепшых узораў беларускай літаратуры найперш у дзіцячай аўдыторыі – першаступенная задача культурнай асветы. Думаецца, што найбольшым аўтарытэтам для дзяцей (7-10 гадоў) у выбары літаратурнага чытання выступаюць менавіта бацькі.

⇒ Найперш гэта **праблема сямейнага чытання**, што развівае чытацкую культуру, літаратурны густ. Як вядома, чытач пачынае фарміравацца задоўга да авалодвання алфавітам: чаму ў малодшым школьным узросце лідыруюць *пацешныя Нязнайкі і гасцінныя дзядзька Дзякуй і цётка Капіласка, знаходлівыя Дзядзі Фёдары і Васі Вяселькіны, памяркоўныя, разважлівыя каты Матроскіны і грацыёзныя чорныя каты Міроны і нават гарэзлівыя Віндусачкі з нястрымнымі Вірусамі Шкодзі..* Так, выбар любімага героя ў многім развівае асобасныя якасці ў дзяцей. Вельмі важным у фарміраванні асобы выступае ўменне любіць жывое, уменне суперажываць. Асабліва прыдатнымі для сямейнага чытання на “складаныя” тэмы без дыдактычнага маралізатарства паслугуе кніга “Вавёрчына гора” Міхася Пазнякова. Дарэчы, менавіта бацькам адрасаваў стагоддзе таму В.Ластоўскі свой навучальна-педагагічнага зместу артыкул “Як паступаць, каб дзеці, вырасшы, шанавалі сваіх бацькоў і былі ім апорай на старасць”, дзе раіць вучыць дзяцей роднай мове, заклікае бацькоў “*настарацца*” мець у хаце такія кнігі і з пашанай іх чытаць, каб надалей не саромецца роднага, бацькоў-беларусаў.

⇒ Надзвычай актуальнымі выглядаюць сёння **лагapedычныя творы для дзяцей**, якія садзейнічаюць фарміраванню правільнага артыкуляцыйнага вымаўлення і, зразумела, нешаблоннага, творчага мыслення. У дзяцей сваё ўспрыманне, свой слоўнік, таму натуральнай выглядае схільнасць да пераўтварэння і стварэння новых слоў. Дзіця вучыцца думаць словамі.

Не кажучы ўжо пра сённашнюю дзіцячую неабсяжную фантазію і неўсвядомленую словатворчасць, багатую на мудрагелістыя слоўцы і славесныя выкрунтасы. Аднак варта згадаць і пра відавочныя дэфекталагічныя, лагапедычныя маўленчыя парушэнні, што сталі ўжо набалелай праблемай. З сучасных дзіцячых паэтаў Рыгора Барадуліна можна годна назваць чарадзеям роднага слова. Гульня слоў для яго не ёсць самамэта. Душэўна тонкі і праніклівы, паэт падладжваецца пад дзіцячае разуменне і вершаваную гульню са словам пераводзіць у сэнсавы план. Так, у вершы «Пастух пастух» даецца маленькім чытачам мэтавая ўстаноўка сачыць за словамі. «*Дажжом усмак // Палітыя, // Хвалююцца // Палі тыя, // Дзе спеюць абаранкі*» [2, с. 13], – чытаюць дзеці, развіваючы слых і густ да нечаканых адценняў слоў. Так, гульнявы характар ягоных хуткамавак дапамагае адчуць шматлікія адценні музычнага гучання слова, скіраваць мастацкі прыём гукапісу на распрацоўку правільнай артыкуляцыі вымаўлення слоў з «цяжкімі» гукамі. Для дзетак, свавольных і дапытлівых, няўседлівых і цікаўных гукавымі перазвонамі гучаць жартаўліва-мудрагелістыя, гарэзлівыя хуткамоўкі «*Ваду браў рана // Скнара // З крана*» [2, с. 191], «*Пад вываратнямі вёртка // Віла вяроўку вавёрка*» [2, с. 192]. Праз вясёлую настраёнасць аповеду, пералівы інтанацый дзеці вераць у чудадзейнасць слова, спасцігаюць народны дух мовы.

Сама ж «лагapedная трэніроўка» хуткамавак вучыць любіць і шанаваць слова, яго ўнутраны змест. Так, Мікола Чарняўскі ў сваёй «Азбуцы для панурых ў скорагаворках і каламбурах» досыць удала абыграў імя пацешнай кошкі Муркі: «*Села Мурка на падмурку, // Не сагнаць з падмурка Мурку. // Грэцца ды муркае: // – Змерзну без падмурка я... // Вочы жмурацца у Муркі: // – Хто са мной // Згуляе ў жмуркі?*» [3, с. 133]. Хуткая змена вобразаў, дынамічнасць апісання такіх забаўлянак і хуткамавак развіваюць дзіцячае мысленне, памяць і нясуць ярка акрэсленыя эстэтычна-пазнаваўчыя задачы.

Кніга паэтэсы і лагапеды Соф’і Шах “Вучым гаварыць і думаць”.(1998) [4] – бясцэнны дапаможнік бацькам і лагапеддам па фарміраванні навыкаў аўтаматызаванага вымаўлення гукаў і развіцці агульнага мыслення дзіцяці (класіфікацыя, выключэнне лішняга, недарэчнасці, задачы на кемлівасць,загадкі і інш.).

⇒ Традыцыйна апраўданымі ў беларускай дзіцячай літаратуры выглядаюць **«азбукоўныя» вершы, ці вершаваныя азбукі** («Азбука Васі Вясёлкіна» В.Віткі, «Жывыя літары» А.Вольскага, «Лемантар» М.Танка, «Загадкавая азбука» У.Мазго, «Літары-сваячкі» М.Маляўкі, «Азбука – вясёлы вулей» Р.Барадуліна і інш.). Гэта вяртанне ў неруш роднага слова і адначасова ўваходзіны ў дзівосную, шматгалосую Краіну Слова. Адчуванне маленькімі чытачамі шматгранных пераліваў гучання слова ўвасабляецца праз непаўторна-яркія малюнкi ў падборцы апорных слоў да кожнай літары, якія бы ажываюць і расказваюць самі пра сябе. Для зрокавага запамінання літар мэтанакіравана даецца іх вобразна-тлумачальная люстроўка праз параўнанні. «*Літары // Ад А да Я — // Пчолак дружная сям’я // Носіць // Мёд у соты ведаў, // Просіць, // Каб усё ты ведаў. // Паступова, // Пакрысе // Іх запомніць // Трэба ўсе!*» [2, с. 59], – такім арыгінальным зваротам аздоблены ўступ да кнігі Р.Барадуліна.

⇒ **Хрысціянскія матывы ў дзіцячай паэзіі** – гэта не даніна модзе, а зусім натуральны водгук, спавядальны кліч-заклік любіць усё жывое, годнае, беларускае: маці, бацьку, сябра, нашу спеўную мову. Наймаверна вялікі ўнёсак у гэтым гродзенскай паэтэсы Дануты Бічэль. Як руплівая зберагальніца-абаронца беларускасці, яна далучае маленькага чытача да беларускага духу, характава нашай Гародні, да гісторыі свайго краю, яго будучыні. Далучае да святых

хрысціянскіх першапачаткаў – да Бога, што асабліва актуальна сёння, калі беларуская мова ўваходзіць у касцёл. Таму асабліва дарагім падарункам для гродзенцаў выглядае знакавы зборнік “Нядзелька” (1998), дзе прыгожа-павучальна апавядаецца пра сям’ю, край, мову, Бога, што павінен вучыцца шанавачь маленькі беларус (гэта вершы “Каляды”, “Анёлы Гародні”, “Мама і тата”, “Мой анёл”, “Краю мой Нёман” і інш). Каб раслі з Богам у сваёй сьвіталнай ранішняй душы, каб імкнуліся быць лепшымі і тварыць прыгажэйшай нашу Бацькаўшчыну. Пра што прамаўляе дзіцячая душа з фінальнага верша-зварота “Наш край”:

Мы не можам жыць без Краю.

Мы не можам – хата з краю.

Наша хата, наш парог!

З намі Нёман, з намі Бог!.. [5, с. 81]

Скарбніца сучаснай дзіцячай паэзіі (шматтэмнай, жанрава- і стылёваразнастайнай) – гэта і свае энцыклапедыі (“Чырвоная кніга ў казках і вершах” (2007), “Лясная кніга ў творчасці беларускіх пісьменнікаў” (2008)), і заяўленыя дзіцячыя серыі “Беларуская аўтарская казка”, “Казкі XXI стагоддзя” (н-д, кн. Анатоля Бутэвіча “Прыгоды Віруса Шкодзі”), актуальныя на сёння серыі кніг пра радаводы знакамітых людзей, гісторыю нашага краю (напрыклад, юбілейная кніга Ул.Ліпскага “Янкаў вянок” (2007) пра радавод Купалы, Купалава Слова), кнігі пра падарожжы, фантастыку і нават коміксы (“Чыж вярнуўся з-за мяжы” Ул.Марука, “Адзіны ў свеце край” В.Лукшы і інш.), а таксама шматлікія аўтарскія “малыя жанры” (лічылікі-цапалкі, бязглуздзіцы, калыханкі-баінікі, скорагаворкі са скорагаварчаняткам Р.Барадуліна, вымаўлянкі А.Каско, забаўляючыя-пазнаванкі Ул.Паўлава і інш.).

Такім чынам, нашы **беларускія чукоўскія** знаходзяцца ў добрай згодзе з дзіцячай псіхікай. Пластычная выразнасць малюнка і энергічнасць рытму, насычаная метафарычнасць і артыстычная вынаходлівасць у абыходжанні са словам скіраваны на павышэнне разумовага і духоўнага патэнцыялу дзяцей, чуццё першароднага гучання наaska беларускага слова.

Беларускамоўная спадчына К.Чукоўскага – гэта найперш перавыданныя ягоныя кнігі на беларускай мове, а таксама мэтанакіраваныя пераклады ў 20-я, 50-я, 80-я гады А.Якімовіча, А.Зарыцкага, К.Кірэенкі, В.Лукшы, К.Камейшы, што спрыяла творчаму дыялогу блізкіх культур, папулярызавала славу тага казачніка на Беларусі. Разам з тым, на жаль, сёння наўрад ці можна аспрэчваць факт незапатрабаванасці перакладаў з К.Чукоўскага для дзяцей небеларускамоўнага мыслення (што справядліва актуалізавала у свой час маладая даследчыца Вера Жыбуль).

Вядомы практык і тэарэтык перакладу Карней Чукоўскі ў кнізе “Высокае мастацтва” выступаў якраз за т.зв. “недакладную дакладнасць” перакладаў (захаванне аўтарскага стылю, мелодыкі і паэтычнасці арыгіналу). Сам К.Чукоўскі пакінуў 13 “запаведзяў” да дзіцячых твораў: “графічнасць”, хуткая змена вобразаў, рухомасць рытму, павышаная музычнасць мовы, пераважна сумежныя рыфмы, дзеяслоўная стыхія, гульнёвы характар і інш.) Пагодзімся, надзвычай характарыстычныя назвы ягоных твораў (“Мойдодыр”, “Айболит”) этымалагізаваныя праз гульнёвую паэтыку, якою сам творца асабліва даражыў і пераканаўча сцвярджаў: *“Маленьких детей, как известно, нисколько не интересуют эпитеты, им нужны не качества, но действия. Речь, обращённая к ним, должна быть динамична и стремительна... Причём слова, которые служат рифмами в детских стихах, – это главные носители смысла. На них лежит наибольшая тяжесть семантики”* [6, с. 231-230].

Майстра Чукоўскі ў сваім мастацкім даследаванні “Ад двух да пяці” прызнаваўся, што паэзія для дзяцей – такі цяжкі, складаны, па-мастацкі адказны жанр, што да авалодвання ім яму трэба было рыхтавацца доўгія гады. Прычым першую сваю дзіцячую кнігу ён напісаў пасля таго, як больш за 15 гадоў прапрацаваў літаратурным крытыкам... “Вряд ли без этого усвоения «взрослой» поэзии я мог бы написать хоть строку моих «Мойдодыров» и «Мух-Цокотух» [7, с. 307].

Чукоўскі-казачнік, як вядома, вялікую ўвагу надаваў эстэтычнаму густу, які кантралюе і кампазіцыю верша, і іх гукапіс, і сістэму іх вобразаў. Так, свайго “Айбаліта” са сціснутай экспазіцыяй ён напісаў, як сам жа шчыраваў, “по Гью Лофтыngu, и там они (вершы. – А.С.) отлично прижились” [7, с. 309]. Праўда, ператвараючы мілую казку Лофтынга для рускіх дзяцей, Чукоўскі ахрысціў лекара звяроў Дуліттла Айбалітам; прычым перапрацаваў мноства рэалій, якіх не было ў арыгінале. Сапраўды, вершы, загадкі, казкі Чукоўскага – гэта бесперапынныя стыхійныя віхры рухаў і дзеянняў. «Тот мир, который я демонстрирую перед малым ребёнком, почти никогда не пребывает в покое. Чаще всего и люди, и звери, и птицы, и вещи сломя голову бегут из страницы в страницу к приключениям, битвам и подвигам. В «Айболите» – путешествие на волке, на ките, на орле. В «Бармалее» – чехарда со слонами, боевая схватка с Каракулой. В «Тараканище» – длинный кортеж едущих, летящих и скачущих путников: Ехали медведи // На велосипеде. // А за ними кот // Задом наперёд. // А за ними комарики // На воздушном шарике...» [7, с. 312].

Традыцыі Чукоўскага-казачніка відавочныя ў многіх вершах-казках Р.Барадуліна (асабліва “Ці пазыхае бегемот” (поўнай неверагодных сітуацый)), К.Жука (“Бегемот без ботаў”), В.Лукшы (“Хто даўжэй жыве на свеце?”) і інш. Сучасны беларускі варыянт класічна несмяротнага “Майдадыра” – казачная аповесць Генадзя Аўласенкі “Вася Лайдачкін у краіне Шкодных Звычак”. “Што такое дрэнна” – гэта зразумелыя дзесяці Карыес, Скаліёз, Мікробы, Цыгарэта Нікацінаўна, аднак абмежаваныя толькі школьнымі патрэбамі беларускамоўнага мыслення, вучні сустраўца з праблемай перакладу (персанажы Здаровы Лад, Звычайка, Лайдачкін і інш.).

Дыдактычная спадчына К.Чукоўскага “прачытваецца” і ў дзённіках У.Ліпскага “Бацькі і дзеці” (2002), тэксты якіх, ненавязлівыя і афарыстычныя, насамрэч “праламляюць” чалавечую душу праз паўторнае “перажыванне пражытага” (Ул.Адоеўскі).

Думаецца, нашы беларускія Чукоўскія яшчэ не згубілі тую спадчынную скрыпку, якая грала пра важнае ўсведамленне таго, што Радзіма пачынаецца ў сэрцах і думках дзіцяці – маленькага беларуса, ці, як ласкальна называла Л.Геніюш, – Беларусканятка, бы жадаючы падлётку шырокага размаху. Толькі балесна на душы, што беспасажнікамі могуць застацца беларусы. Хочацца спадзявацца, што у Год Кнігі ў рамках Дзяржаўнай праграмы “Культура Беларусі” на 2011-2015 гг. будуць прыняты канкрэтныя меры для падтрымкі развіцця і папулярызацыі беларускамоўнага літаратурнага чытання, і найперш – дзіцячага, каб не тулілася наша дзіцячая кніга на незайздросных, нядбайных задворках свайго беларускага гасцінца.

Літаратура:

1. *Современное состояние и тенденции развития детского чтения в Республике Беларусь: по результатам респ. исследований / сост. М.Г.Пишибытко, О.В.Гаврилова. – Минск: НББ, 2011. – 155 с.*
2. *Барадулін, Р. Ішоў Коця на канане: Вершы, загадкі і адгадкі, казкі-пераказкі: для малод. шк. узросту / Р.Барадулін. – Мінск: Польша, 1997. – 271 с.*
3. *Аз + букі: Вершаваныя азбукі: Для малод. шк. узросту / Уклад. Т.С.Тарасава. – Мінск: Маст. літ., 2004. – 142 с.*
4. *Шах, С.М. Вучым гаварыць і думаць: вучэб.-метад. дапаможнік для лагапедаў. / С.М.Шах. – Мінск: Нар. асвета, 1998. – 95 с.*
5. *Бічэль, Д. Нядзелька: Вершы / Д.Бічэль. – Гродна: Гродзенскі маладзёжны “Альянс імя Вітаўта Вялікага”, “Гродзенскае абласное аб’яднанне “Ратуша”, 1998. – 87 с.*
6. *Чуковский, К. Высокое искусство / К. Чуковский. – М.: Сов. писатель, 1988. – 349 с.*
7. *Чуковский, К. От двух до пяти / К. Чуковский. Изд. испр. и доп. – Минск: Нар. асвета, 1984. – 319 с.*

